

อิทธิพลของเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส และ เหตุการณ์พระพุทธเจ้าลอยถาดเสี่ยงทายที่มีต่อ ประเพณี ความเชื่อ และศิลปะในสังคมไทย

Influence of the Event of Sujata Offering Madhupayasa
to the Buddha and the Event of Buddha Floating a Tray
for Fortune Telling Affecting Tradition, Belief and Art
in Thai Society

ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์^{*1}

Chanin Phongsawad^{*1}

บทคัดย่อ

นางสุชาดาได้รับการยกย่องว่าเป็นอุบาสิกาผู้เป็นเอตทัคคะในฝ่ายผู้เข้าถึง
สรณะก่อน เพราะเป็นอุบาสิกาคณแรกที่ได้ถวายอาหารแด่พระพุทธเจ้าก่อนที่จะตรัสรู้
สรณะมีความหมายว่า “ที่พึ่ง” พระพุทธเจ้าทรงเป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ การศึกษาใน
ครั้งนี้จะศึกษาเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสและเหตุการณ์พระพุทธเจ้า
ลอยถาดเสี่ยงทาย สะท้อนให้เห็นถึงการตั้งความปรารถนาเป็นอุบาสิกาผู้เข้าถึงสรณะ
ก่อนของนางสุชาดามาแต่ครั้งสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า และการลอยถาดเสี่ยงทาย
ของพระพุทธเจ้าเป็นการยืนยันว่าพระองค์จะตรัสรู้ ซึ่งเหตุการณ์ทั้งสองได้ส่งผลให้
เกิดประเพณีคือ “ประเพณีกวนข้าวทิพย์” ในด้านความเชื่อของสังคมไทย ได้แก่

^{*} Corresponding author, e-mail: chanin1991ayutthaya2534@gmail.com

¹ นักวิชาการอิสระ

¹ Independent Academic

การบนบานรุกขเทวดา สำหรับศิลปะในสังคมไทย ได้แก่ พระพุทธรูปปางรับมธุปายาส ปางเสวยมธุปายาส ปางลอยกระทง และสังคีตศิลป์คือเพลงไทยเดิม ได้แก่ เพลง พระเจ้าลอยกระทง

คำสำคัญ: สุชาดา ข้ามมธุปายาส กวนข้าวทิพย์ เพลงพระเจ้าลอยกระทง

Abstract

Sujata is regarded as the foremost laywoman (upasika) who reached refuge (sarana) first, as she was the first laywoman to offer food to the Buddha before his enlightenment. 'Sarana' means 'refuge,' and the Buddha is the refuge of all beings. This study will examine the Event of Sujata Offering Madhupayasa (milk-rice pudding with honey/kheer) to the Buddha and the event in which the Buddha floated a tray for fortune-telling reflects that Sujata's aspiration, made during Padumuttara Buddha's time, to become the foremost female lay follower who first sought refuge, as well as The Buddha's floating tray divination was a confirmation that he would attain enlightenment. These two events gave rise to the tradition of 'Kuan Khao Thip' (stirring the sacred rice), certain beliefs in Thai society, such as making vows to Rukkhadevata, and the art in Thai society, including Buddha statues in the postures of receiving madhupayasa, eating madhupayasa, and floating a tray. Additionally, the musical arts, such as the traditional Thai song 'Phra Chao Loi Tad,' are part of this cultural heritage.

Keywords: Sujata Madhupayasa Stirring of the sacred rice Phra Chao Loi Tad

บทนำ

นางสุชาดา เป็นบุคคลในสมัยพุทธกาลที่เป็นที่รู้จักว่าเป็นอุบาสกาผู้ถวายอาหารมื้อแรกก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จึงได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะในฝ่ายผู้เข้าถึงสรณะก่อน สรณะในที่นี้หมายถึง “ที่พึ่ง” ซึ่งก็คือ “พระพุทธเจ้า” นั่นเอง ด้วยความประทับใจต่อนางสุชาดาที่มีโอกาสได้ถวายอาหารมื้อแรกให้พระพุทธเจ้าและหลังจากนั้นพระองค์จึงได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหตุการณ์นี้ทำให้เกิดความเชื่อว่าข้าวมธุปายาสเป็นอาหารที่ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า

เมื่อหลังจากพระพุทธเจ้าได้เสวยข้าวมธุปายาสแล้ว พระองค์นำถาดทองที่นางสุชาดาใช้เป็นภาชนะใส่ข้าวมธุปายาสมาถวายนั้น กระทำการลอยน้ำเสี่ยงทายว่าพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ ผลการเสี่ยงทายปรากฏว่าถาดทองได้ลอยทวนกระแสน้ำ เป็นการยืนยันว่าพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ซึ่งหลังจากนั้น พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

บทความวิชาการนี้ จึงศึกษาเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสและเหตุการณ์พระพุทธเจ้าลอยถาดเสี่ยงทาย เพื่อทำความเข้าใจเรื่องการนำเหตุการณ์ในพุทธประวัติมาประยุกต์สร้างสรรค์เป็นประเพณี ความเชื่อ และศิลปะในสังคมไทย

เหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสและเหตุการณ์พระพุทธเจ้าลอยถาดเสี่ยงทายที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา

1. นางสุชาดาในคัมภีร์พุทธศาสนา

จุดเริ่มต้นของเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสมาจากคัมภีร์พุทธศาสนา ซึ่งผู้ศึกษาขอนำข้อมูลเรื่องนางสุชาดาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา มาเสนอ ดังนี้

เอตทัคควรรค ซึ่งเป็นเรื่องที่ว่าด้วยเอตทัคคะ **สัตตมวรรค** กล่าวถึงนางสุชาดาว่า “ธิดาของเสนานิคุมพีเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเราผู้ถึงสรณะก่อน” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อรรถกถาได้ขยายเรื่องของนางสุชาดาต่อจากข้อความนี้ในเอตทัคควรรค สัตตมวรรค โดยผู้ศึกษาขอย่นย่อพอเป็นสังเขปว่า ครั้งสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า นางสุชาดาเกิดเป็นชาวกรุงหังสวดี ได้มีโอกาสเห็นพระพุทธเจ้าแต่ตั้งอุบาสิกานางหนึ่งเป็นเอตทัคคะผู้เข้าถึงสรณะก่อน นางจึงได้มุ่งปรารถนาได้เป็นเอตทัคคะนี้ หลังจากนั้นนางได้เวียนว่ายตายเกิดในสวรรค์และโลกมนุษย์เป็นเวลาแสนกัป แล้วมาเกิดเป็นธิดาเสนีย์เศรษฐี ณ อุรุเวลาเสนานิคม นางได้ขอความปรารถนาต่อต้นไทรว่า หากนางได้แต่งงานกับชายที่มีฐานะเสมอกัน และมีลูกคนแรกเป็นผู้ชาย จะกระทำพิธีกรรมประจำปี ปรากฏว่านางสมหวัง และต้องการพิธีกรรมแต่เช้า นางเข้าไปรีดนมโค ปรากฏว่าเมื่อนางเอาภาชนะมารองน้ำนม มันกลับไหลจากเต้าของแม่โคอย่างน่าอัศจรรย์ และพุ่งเข้าด้วยน้ำมนต์นั้น จากนั้นนางได้หยดน้ำผึ้งลงไป ระหว่างที่นางสุชาดากำลังปรุงข้าวมธุปายาสอยู่ก็เกิดเหตุอัศจรรย์ ข้าวมหาพรหมได้กั้นฉัตรให้นางสุชาดา ข้าวจตุโลกบาลถือพระขรรค์อารักขา ข้าวสีกะกระทำให้พื้นติดไฟ เหล่าเทวดานำโอชะใน 4 ทวีปมาใส่ในข้าวมธุปายาส นางเห็นเป็นเรื่องอัศจรรย์ว่ามีเทวดามาร่วมช่วยด้วย นางสุชาดาสั่งนางบุณณทาสีไปเตรียมสถานที่ เมื่อนางทาสีไปถึงต้นไทรก็ได้พบเจ้าชายสิทธัตถะประทับอยู่ที่นั่น นางทาสีคิดว่าเจ้าชายสิทธัตถะคือรุกขเทวดา นางจึงรีบกลับไปแจ้งนางสุชาดาว่า รุกขเทวดาปรากฏกายที่ต้นไทรแล้ว นางสุชาดาจัดแจงนำข้าวมธุปายาสใส่ลงในถาดทองคำแล้วนำอีกถาดมาปิดจากนั้นใช้ผ้าขาวห่อและผูกด้วยพวงมาลัยกับเครื่องหอม นางสุชadanำข้าวมธุปายาสไปถวายเจ้าชายสิทธัตถะ นางวางถาดทองนี้ไว้บนมือของพระองค์ และกล่าวว่า “มโนรถ (ความปรารถนา) ไคของท่าน จงสำเร็จเหมือนมโนรถของดิฉันที่สำเร็จแล้วเถิด” จากนั้นนางสุชาดาก็หนีไป (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525)

สะท้อนให้เห็นว่า นางสุชาดาผู้ถวายข้าวมธุปายาสเป็นธิดาเศรษฐี ใน

พระไตรปิฎกระบุชื่อบิดาของนางสุชาดาไว้ว่า “เสนานิคุฎุมพี” ส่วนในอรรถกถาระบุชื่อบิดาของนางสุชาดาว่า “เสนีย์เศรษฐี” เป็นอุบาสิกายุ้ยอดเยี่ยม เพราะเป็นอุบาสิกที่ได้พบและปรนนิบัติพระพุทธเจ้าก่อนอุบาสิกทั้งหลาย ในอรรถกถาได้เล่าถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้นางสุชาดาได้เป็นเอตทัคคะผู้เข้าถึงธรรมก่อนว่า ในสมัยพระพุทธเจ้า นางสุชาดาเกิดเป็นชาวกรุงหังสาวดี นางได้เห็นการแต่งตั้งอุบาสิกนางหนึ่งเป็นเอตทัคคะผู้เข้าถึงธรรมก่อนจากพระพุทธเจ้า ทำให้นางปรารถนาที่จะเป็นเอตทัคคะนี้จากพระพุทธเจ้า ด้วยความปรารถนานี้ทำให้นางได้เป็นอุบาสิกผู้เข้าถึงธรรมก่อนอุบาสิกทั้งหลายในสมัยของพระสมณโคตมพุทธเจ้า

2. ข้าวมธุปายาสในคัมภีร์พุทธศาสนา

ข้าวมธุปายาสเป็นอาหารชนิดหนึ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ “ข้าวหุงด้วยน้ำนมและน้ำผึ้ง” ในกัถสप्तพุทธวงศ์กล่าวถึง ฏฏิการอุบาสกได้ฟังธรรมจากพระกัถสप्तพุทธเจ้า เขาจึงเกิดเลื่อมใสและบวชในพระศาสนาของพระองค์ พระกัถสप्तพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ฏฏิการอุบาสกจะได้ตรัสรู้เป็นพระโคตมพุทธเจ้า ซึ่งพุทธประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าที่พระกัถสप्तพุทธเจ้าตรัสนั้น ได้กล่าวถึงเหตุการณ์การเสวยข้าวมธุปายาสไว้ด้วยว่าพระโคตมพุทธองค์จะประทับนั่งที่โคนต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร) แล้วรับข้าวปายาสในที่นั้น จากนั้นจึงเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา และเสวยข้าว (มธุ) ปายาสที่นั่น จากนั้นจะไปประทับยังต้นโพธิ์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) แสดงให้เห็นว่า ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงเหตุการณ์พระพุทธเจ้ารับและเสวยข้าวมธุปายาส แต่ไม่ได้กล่าวถึงนางสุชาดาเป็นผู้ถวาย

ข้าวมธุปายาสนอกจากเป็นอาหารที่พระพุทธเจ้าได้เสวยแล้ว ในเถรคาถายังกล่าวถึงพระเถระอีกรูปที่ฉันข้าวมธุปายาสคือ “พระโคสาลเถระ” ว่า ท่านได้ฉันข้าวมธุปายาสได้พุ่มไฟ พิจารณาถึงความเกิดและความเสื่อมของขันธทั้งหลายโดยเคารพ จะกลับไปสู่สานุบรรพตที่เราเคยอยู่ แล้วเพิ่มพูนวิเวกต่อไป (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

นอกจากพระพุทธเจ้าและพระเถระรูปนี้แล้ว ผู้ที่กินข้าวมธุปายาสมักเป็น เศรษฐี เช่น **มิกคารเศรษฐี** ผู้เป็นพ่อสามีของนางวิสาขา ซึ่งกล่าวไว้ใน **อรรถกถา ธรรมบท** ว่าด้วยเรื่องนางวิสาขามหาอุบาสิกา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) สะท้อนให้เห็นว่า ข้าวมธุปายาสเป็นอาหารของผู้มีฐานะทางสังคมในสมัยพุทธกาล

คัมภีร์อรรถกถา เอตทัคควรรค สัตตมวรรค ได้เล่าถึงการปรุงข้าวมธุปายาส ของนางสุชาดาไว้อย่างน่าอัศจรรย์ เช่น น้ำนมโคไหลจากเต้าโดยไม่ต้องรีด มีเทวดา มาร่วมปรุงข้าวมธุปายาส เช่น ท้าวมหาพรหมกันฉัตรให้ ท้าวสักกะดูแลไฟให้ไฟติด ท้าวจตุโลกบาลอารักขา เทวดานำโอชะทั้ง 4 ทวีปมาใส่ในข้าวมธุปายาส (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) **อรรถกถาพุทธาปทาน** ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนที่นางสุชาดาจะ รีดนมโคว่า นางสุชาดาได้ปล่อยแม่โคนม 1,000 ตัวให้เที่ยวกินใบในป่าหิมะเอม แล้วให้ แม่โคนม 500 ตัว ดื่มน้ำนมของแม่โคนม 1,000 ตัวนั้น แล้วให้แม่โคนม 250 ตัว ดื่มน้ำนมของแม่โคนม 500 ตัวนั้น แล้วให้แม่โคนม 125 ตัว ดื่มน้ำนมของแม่โคนม 250 ตัวนั้น แล้วให้แม่โคนม 63 ตัว ดื่มน้ำนมของแม่โคนม 125 ตัวนั้น แล้วให้แม่โคนม 32 ตัว ดื่มน้ำนมของแม่โคนม 63 ตัวนั้น แล้วให้แม่โค 16 ตัวดื่มน้ำนมของแม่โคนม 32 ตัว แล้วให้แม่โคนม 8 ตัว ดื่มน้ำนมของแม่โค 16 ตัวนั้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) แสดงให้เห็นว่า กว่าจะได้นมโคเป็นวัตถุดิบสำหรับปรุงข้าวมธุปายาส เพื่อให้ได้ ความเข้มข้นของน้ำนม จึงใช้นมจากแม่โค 8 ตัวที่ผ่านการกินน้ำนมมาจากแม่โคหลาย ตัวก่อนหน้านี้ แสดงให้เห็นถึงความพิถีพิถันและบ่งบอกได้ว่า คนที่จะปรุงอาหารนี้ได้ ต้องเป็นคนที่มีฐานะ

3. การลอยถาดเสี่ยงทายของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พุทธศาสนา

อรรถกถาพุทธาปทาน กล่าวถึงเหตุการณ์ลอยถาดเสี่ยงทายของ พระพุทธเจ้าว่า เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้ารับข้าวมธุปายาสจาก นางสุชาดาแล้ว ซึ่งขอย่นย่อพอเป็นสังเขปว่า เจ้าชายสิทธัตถะถือถาดเสด็จไปยัง ริมแม่น้ำเนรัญชรา และทรงสนานที่ท่าสุมติภูริตตะ เมื่อทรงสนานแล้วทรงจีวร นั่งบ้าย

พระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก และเสวยข้าวมธุปายาสโดยทรงปั้นกองข้าวได้ทั้งหมด 49 ก้อน แล้วเสวยวันละก้อน ตลอด 7 สัปดาห์ หลังจากนั้นทรงถือถาดทองและตรัสว่า “ถ้าเราจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในวันนี้ ถาดนี้จงทวนกระแสน้ำไป ถ้าจักไม่ได้เป็นจงลอยไปตามกระแสน้ำ” จากนั้นพระองค์ทรงลอยถาดทองลงสู่แม่น้ำ ผลปรากฏว่า ถาดทองลอยไปถึงกลางแม่น้ำและได้ลอยทวนกระแสน้ำแล้วจมลงไปสู่ปากพิภพของพญากาฬนาคราช และกระทบกับถาดของพระอดีตพุทธเจ้า 3 พระองค์ การกระทบของถาดทำให้พญานาคตนนี้ตื่น พญานาคกล่าวว่า วันนี้มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นบนโลกแล้ว เมื่อวานนี้ก็มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นบนโลก (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) แสดงให้เห็นว่า พญานาคตนนี้จะตื่นเพราะถาดของพระพุทธเจ้ากระทบกันเท่านั้น นอกจากอรรถกถาพุทธาปทานแล้ว ยังมีอรรถกถาเอกกนิบาตชาดก อปัณณกวรรค ที่กล่าวถึงเหตุการณ์นี้เช่นกัน

การรับรู้เหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสและเหตุการณ์พระพุทธเจ้าลอยถาดเสี่ยงทายในสังคมไทย

เหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส และพระพุทธเจ้าลอยถาดเสี่ยงทายเป็นที่รับรู้ของชาวพุทธไทยมาอย่างยาวนาน เท่าที่มีหลักฐานปรากฏคือในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ ภาพของนางสุชาดาในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 8 ซึ่งเป็นมรดกของพระจักรพรรดิพงษ์ (เจ้ากรมกาด) และนางจีบ ภรรยา กับนายจิตรี บุตร ได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายหอพระสมุดฯ เมื่อวันที่ 28 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 127 สันนิษฐานว่าเป็นเอกสารสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากเป็นศิลปะในสมัยนั้น (กรมศิลปากร, 2542) ต่อมาสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โปรดให้พญาศรีธรรมราช จัดพระสมุดเนื้อดี ส่งให้ช่างเขียนภาพในสำนักสมเด็จพระสังฆราช เพื่อให้สมเด็จพระสังฆราชบอกเรื่องและคัดข้อความภาษาบาลีสมุดไตรภูมิฉบับนี้ ประกอบด้วย เรื่องพระนครนิพพาน นรกภูมิ อสุรกายภูมิ เปเรตภูมิ

และจบด้วยพุทธประวัติจำนวน 6 ภาพ (กรมศิลปากร, 2542) ซึ่งภาพที่ 4 ของพุทธประวัติเป็นภาพตอนนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส และภาพที่ 5 เป็นตอนพระพุทธเจ้าลอยถาดเสี่ยงทาย สะท้อนให้เห็นว่า สมเด็จพระสังฆราชเป็นตัวแทนบุคคลที่รับรู้เรื่องของนางสุชาดาที่ก้าวผ่านจากสมัยกรุงศรีอยุธยาไปสู่สมัยกรุงธนบุรี

ภาพที่ 1 : ภาพนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส
ที่มา : กรมศิลปากร (เล่มที่ 1), 2542

ภาพที่ 2 : ภาพพระพุทธรเจ้าลอยถาดเสียงทาย
ที่มา : กรมศิลปากร (เล่มที่ 1), 2542

ภาพที่ 3 : ภาพนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส
ที่มา : กรมศิลปากร (เล่มที่ 1), 2542

ภาพที่ 4 : ภาพนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

ที่มา : กรมศิลปากร (เล่มที่ 2), 2542

ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ได้ปรากฏผ่านประติมากรรม คือ การสร้างพระพุทธรูปปางรับมธุปายาส ปางฉันมธุปายาส และปางลอยถาด เกิดจากพระราชศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ขณะนั้นพระองค์ทรงต้องการสร้างพระพุทธรูปเป็นพุทธบูชาไว้ในพุทธศาสนา โดยสร้างพระพุทธรูปจำนวน 40 ปาง เกิดขึ้นจากการนำเหตุการณ์ในพุทธประวัติมาสร้างเป็นปางพระพุทธรูป (กรมศิลปากร, 2559) นอกจากนี้ยังมีจิตรกรรมฝาผนังที่เล่าเรื่องราวพุทธประวัติ ซึ่งมีภาพของนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสอยู่ด้วย ได้แก่ วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร วาดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นกัน และจิตรกรรมนางสุชาดาที่งดงามอีกแห่งคือ จิตรกรรมวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้วาดเหตุการณ์ตอนนางสุชาดาปรุงข้าวมธุปายาสไว้ด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 5 : ภาพลายเส้นพระพุทธรูปปางรับมรุตปายาส
 ที่มา : กรมศิลปากร, 2559

ภาพที่ 6 : ภาพลายเส้นพระพุทธรูปปางลอยถาด
 ที่มา : กรมศิลปากร, 2559

ภาพที่ 7 : ภาพลายเส้นพระพุทธรูปปางฉันทมรุตูปายาส
ที่มา : กรมศิลปากร, 2559

สันนิษฐานว่า เหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมรุตูปายาส และเหตุการณ์ พระพุทธเจ้าลอยถาดเสียงทวย อาจเป็นที่รับรู้ของชาวพุทธไทยมาตั้งแต่พุทธศาสนา เผยแพร่เข้าสู่ดินแดนบริเวณที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน โดยเริ่มจากกลุ่มพระภิกษุที่ ศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาเป็นอันดับแรก เพราะเป็นผู้ใกล้ชิดกับคัมภีร์พุทธศาสนามาก ที่สุด และอาจกลายเป็นมุขปาฐะคือการเทศนาสั่งสอนโดยยกเรื่องของพุทธประวัติ มาสอนพุทธศาสนิกชน ทำให้พระภิกษุต้องกล่าวถึงนางสุชาดาถวายข้าวมรุตูปายาส และการลอยถาดเสียงทวยของพระพุทธเจ้าไปด้วย สุดท้ายชาวพุทธจึงได้สร้างสรรค์ เป็นประเพณี ความเชื่อ และศิลปะที่ได้แรงบันดาลใจมาจากสองเหตุการณ์นี้

ประเพณีกวนข้าวทิพย์ในสังคมไทย : ประเพณีที่ได้รับอิทธิพลมาจากเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

ในพระราชพิธีสิบสองเดือนได้กล่าวถึงการกวนข้าวทิพย์ว่า ได้ทำในเดือนสิบคู่กับกระยาสารท ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ตรัสถึงการกวนข้าวทิพย์ว่า ได้แบบอย่างมาจากการกวนข้าวมธุปายาสของนางสุชาดา ทั้งยังเป็นพิธีที่มีขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2556) แต่ทว่าประเพณีกวนข้าวทิพย์ในสังคมชาวพุทธไทยนิยมทำกันในช่วงวันวิสาขบูชา เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส ในพิธีกวนข้าวทิพย์ได้จำลองมาจากเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส การกวนข้าวทิพย์ในแต่ละภูมิภาคของไทยมีคติและการจัดที่แตกต่างกันออกไป เช่น ภาคกลางนิยมทำในช่วงวันวิสาขบูชา ซึ่งยึดตามคัมภีร์พุทธศาสนา ภาคอีสานเรียกว่า “กวนข้าวสำมะป” นิยมทำหลังออกพรรษา (ผู้จัดการออนไลน์, 2558) ภาคเหนือมีการกวนข้าวทิพย์ทั้งช่วงวันวิสาขบูชา มักจะกวนก่อนวันวิสาขบูชา 1 วัน และกวนช่วงออกพรรษา ส่วนภาคใต้ เรียกว่า “กวนข้าวยาโค” นิยมจัดช่วงวันมาฆบูชา ทั้งยังมีตำนานที่แต่งขึ้นจากเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส ซึ่งเรียกว่า “ข้าวรวมญาติ” ในตำนานนี้สะท้อนให้เห็นว่าข้าวมธุปายาสมีความสำคัญแม้เทวดาก็ช่วยกันทำให้อาหารชนิดนี้เกิดขึ้น รวมถึงถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพุทธประวัติมารวมไว้ในเหตุการณ์นี้ เช่น การอธิษฐานก่อนเสวยข้าวมธุปายาสให้วิบากกรรมที่พระพุทธเจ้ากระทำมา 500ชาติจนหมดสิ้นไป และขอให้พระองค์สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ (วัลยา สุวรรณบัณฑิตย์, 2558)

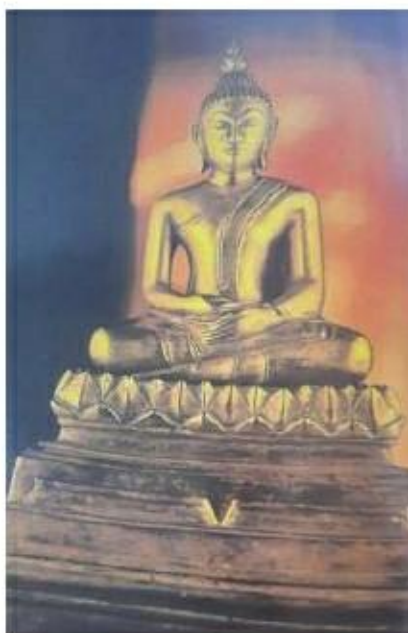
ความเชื่อเรื่องการบนบานรุกขเทวดาในสังคมไทย : ความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

จากเหตุการณ์การถวายข้าวมธุปายาสของนางสุชาดาทำให้เห็นว่า เหตุการณ์นี้น่าจะมีอิทธิพลต่อความเชื่อในสังคมไทยไม่น้อย ซึ่งอาจเป็นเค้าของความเชื่อในเรื่องการบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตในต้นไม้ เนื่องจากนางสุชาดาได้ขอให้ตนมีสามีที่มีฐานะเสมอกัน และให้กำเนิดบุตรคนแรกเป็นผู้ชาย ซึ่งนางก็ได้ตามที่นางขอจากต้นไทร แล้วนางจะบัตร์พลีต้นไทรด้วยข้าวมธุปายาส แสดงให้เห็นว่านางสุชาดาได้บนบานต่อรุกขเทวดา

นอกจากนี้ คติการบูชารุกขเทวดาในสังคมไทยส่วนหนึ่งคงได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนา เพราะในพระไตรปิฎกก็มีการกล่าวถึงรุกขเทวดาว่าสามารถให้คุณและโทษได้ และจัดเป็นผู้ประกอบกรรมดีจึงได้เกิดเป็นรุกขเทวดา ดังนายช่างทองผู้เป็นหัวหน้าได้ปรนนิบัติพระภิกษุ 2 รูปเป็นอย่างดีด้วยปัจจัย 4 อย่างเคารพ เมื่อละจากโลกนี้ไปก็เกิดเป็นรุกขเทวดา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) เป็นต้น

พระพุทธรูปและเพลงไทยเดิม : ศิลปะในสังคมไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากเหตุการณ์
นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสและเหตุการณ์พระพุทธเจ้าลอยกระทงเสี่ยงทาย
การศึกษาพบว่า เหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสและเหตุการณ์
พระพุทธเจ้าลอยกระทงเสี่ยงทายได้มีอิทธิพลต่อศิลปะไทยอีกด้วย ได้แก่ พระพุทธรูป
และเพลงไทยเดิมดังนี้

1. พระพุทธรูปจากเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสและ
เหตุการณ์พระพุทธเจ้าลอยกระทงเสี่ยงทาย

ภาพที่ 8 : ภาพพระพุทธรูปปางฉันทมธุปายาส
ที่มา : กรมศิลปากร, 2559

ภาพที่ 9 : ภาพพระพุทธรูปปางรับมธุปายาส
ที่มา : กรมศิลปากร, 2559

ภาพที่ 10 : ภาพพระพุทธรูปปางลอยถาด
ที่มา : กรมศิลปากร, 2559

อภิวัดน์ โควินทรานนท์ (ใน กรมศิลปากร, 2559) กล่าวไว้ในตำราพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ตามพระมติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า รัชกาลที่ 3 ดำริถึงเรื่องการสร้างพระโพธิสัตว์ 550 ขาติ ซึ่งปรากฏแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล โดยทรงสร้างรูปพระโพธิสัตว์ตามนิบาตชาดก เพื่อประดิษฐานไว้ในพระอารามหลวง แต่ทรงเห็นว่า รูปพระโพธิสัตว์นั้นเสวยพระชาติต่าง ๆ เป็นเทวดาก็มี บางพระชาติเป็นมนุษย์ บางพระชาติเป็นสัตว์ เห็นไม่สมควรที่จัดสร้าง จึงทรงดำริใหม่ โปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงตรวจพระอิริยาบถของพระพุทธรูปเจ้าจากพระคัมภีร์ต่าง ๆ ว่ามีกี่ปาง พระองค์สามารถรวบรวมได้ 40 ปาง ซึ่งมีปางที่เกิดจากเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสและพระพุทธรูปเจ้าลอยถาดเสี่ยงทายด้วยกัน 3 ปาง ได้แก่ ปางรับมธุปายาส ปางฉันมธุปายาส และปางลอยถาด สะท้อนให้เห็นว่าเหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสและพระพุทธรูปเจ้าลอยถาดเสี่ยงทายเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญในพุทธศาสนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทำให้เล็งเห็นว่า ต้องยกขึ้นมาเป็นปางของพระพุทธรูป

2. เหตุการณ์พระพุทธรูปเจ้าลอยถาดเสี่ยงทายสู่เพลงพระเจ้าลอยถาด

เหตุการณ์พระพุทธรูปเจ้าลอยถาดเสี่ยงทายได้มีอิทธิพลต่อเพลงไทยเดิมอย่างเพลง “พระเจ้าลอยถาด” ณรงค์ชัย ปิฎกรัชต์ (2557) ได้อธิบายว่า “เพลงพระเจ้าลอยถาด 2 ชั้น เป็นเพลงที่มีความหมายในทางมงคล และใช้บรรเลงในบรรยากาศที่เกี่ยวกับน้ำ เพลงนี้เป็นเพลงที่นายมนตรี ตราโมท แต่งเพื่อใช้เป็นเพลงประกอบการบรรเลงและขับร้องในชุดระบำเงือก อยู่ในการแสดงละครเรื่องสุวรรณหงส์ ตอนกุมภภณฑ์ถวายม้า นอกจากนี้ บุญธรรม ตราโมท (หรือมนตรี ตราโมท) (2481) ยังกล่าวถึงเพลงพระเจ้าลอยถาดว่า “เมื่อพระฉันอาหารบิณฑบาตเสร็จ และยะลา สัพพีจบแล้ว ปี่พาทย์จะทำเพลงกราวรำสองชั้น ถ้างานนั้นหมดเพียงเท่านั้น ก็จะทำเพลงกราวรำชั้นเดียว ซึ่งหมายความว่าหมดงาน เคยพบในจังหวัดสมุทรสงคราม ใช้เพลง

พระเจ้าลอยผาดบรรเลงในตอนนี้ เป็นประเพณีเกือบจะทุกวง ข้าพเจ้าเห็นว่าถูกต้อง ดีมาก เพราะเมื่อฟังแล้วจะทำให้ระลึกถึงขณะเมื่อพระพุทธเจ้าเสวยมธุปายาส ที่นางสุชาดา ถวาย และได้ทรงลอยผาดทองในแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อเสร็จกัตกิจแล้ว ในวันแรกที่ตรัสรู้ การบรรเลงเพลงพระเจ้าลอยผาดตอนพระฉันทิมและยะถาสัพพีนี้ ในจังหวัดพระนคร เราก็คงได้ใช้กันบ้างเหมือนกัน แต่ไม่สู้จะได้ยินบ่อยเหมือนจังหวัดสมุทรสงคราม”

แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าลอยผาดใช้เป็นเพลงบรรเลงในงานพิธีมาช้านาน ดังที่ บุญธรรม ตราโมท (หรือมนตรี ตราโมท) ได้กล่าวไว้ว่า ที่จังหวัดสมุทรสงครามนิยมใช้ บรรเลงหลังพระภิกษุฉันเสร็จและให้พร ทั้งนี้ ณรงค์ชัย ปิฎกัรชต์ ยังขยายความต่อ อีกว่า มंत्री ตราโมท ใช้เป็นเพลงบรรเลงในการแสดงที่เกี่ยวกับน้ำ เช่น ชุดระบำเงือก ในการแสดงละครเรื่องสุวรรณหงส์อีกด้วย แสดงให้เห็นว่าเป็นเพลงที่ได้รับอิทธิพลมา จากเหตุการณ์พระพุทธเจ้าลอยผาดเสี่ยงทาย ซึ่งพระพุทธเจ้าได้เสี่ยงทายลอยผาดใน แม่น้ำเนรัญชรา ยิ่งเพลงนี้ใช้ในพิธีทางพุทธศาสนาด้วยแล้วยิ่งทำให้เกิดการระลึกถึง การถวายข้าวมธุปายาสของนางสุชาดาและการเสี่ยงทายลอยผาดของพระพุทธเจ้าอีกด้วย เพราะสองเหตุการณ์นี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนพระพุทธเจ้าตรัสรู้

สรุป

เหตุการณ์นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส และเหตุการณ์พระพุทธเจ้าลอยผาดเสี่ยงทาย จัดเป็นเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติที่ได้รับการยกย่อง จนกลายเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปะ เช่น จิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิ (สมัยกรุงศรีอยุธยา - กรุงธนบุรี) จิตรกรรมฝาผนัง พระพุทธรูป เพลง และยังมีอิทธิพล ทำให้เกิดประเพณีและความเชื่อ เช่น ประเพณีการกวนข้าวทิพย์และความเชื่อในเรื่อง การบนบานรุกขเทวดา สะท้อนให้เห็นเหตุผลในการนำเสนอเหตุการณ์นี้มาปรับใช้ เพื่อ ความสุนทรีย์ที่ผสมผสานไปกับความศรัทธา การระลึกถึงพระพุทธเจ้าผ่านเพลง พระเจ้าลอยผาด การถวายอาหารพระภิกษุเช่นที่นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

แต่พระพุทธรูป หรือการระลึกถึงความสำเร็จของพระพุทธรูปผ่านอาหารมื้อแรกก่อนการตรัสรู้ และการเสวยทวยพยากรณ์การตรัสรู้ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา ผ่านการบูชาพระพุทธรูปปางรับข้าวมธุปายาส ปางฉันข้าวมธุปายาส และปางลอยถาด รวมทั้งข้าวมธุปายาสน่าจะเป็นอาหารมื้อแรกก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธรูปที่มีมาตั้งแต่สมัยพระกัสสปพุทธเจ้า หลักฐานคือถาดทอง 3 ใบที่ปรากฏในนาถพิภพของกาฬนาคราช และคาดว่าจะเป็อาหารมื้อแรกของพระพุทธรูปทุกพระองค์ที่ต้องเสวยก่อนตรัสรู้ ด้วยความสำคัญนี้จึงก่อเกิดประเพณีกวนข้าวทิพย์ขึ้นมา และด้วยความอยากสมปรารถนาเช่นเดียวกับนางสุชาดาจึงอาจทำให้เกิดความเชื่อการบนบานรุกขเทวดาขึ้นในสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2542). สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1 และ เล่ม 2. ม.ป.ท.

กรมศิลปากร. (2559). ตำราพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ตามพระมติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2556). พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. สำนักพิมพ์แสงดาว.

ณรงค์ชัย ปิฎกัรัชต์. (2557). สารานุกรมเพลงไทย. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล. บุญธรรม ตราโมท. (2481). คำบรรยายวิชาดุริยางคศาสตร์ไทย. ศิลปะสนองการ

พิมพ์. <https://anyflip.com/ryufx/sbdy/basic>

ผู้จัดการออนไลน์. (2558, 26 ตุลาคม). หนึ่งในประเพณีออกพรรษา กิน “ข้าวสำมะปี่” หรือ “ข้าวทิพย์” ช่วยให้สมอติ.

<https://mgronline.com/local/detail/9580000119530>

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 20, 26, 33. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). พระสูตรและอรรถกถาแปลโดยมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ 33, 41, 49, 56, 70. ม.ป.ท.
- วัลยา สุวรรณบัณฑิตย์. (2558). ประเพณีกวนข้าวรูปายาส ภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวนครศรีธรรมราช : กรณีศึกษาวัดมหาธาตุวรมหาวิหาร. [วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์]. PSU Knowledge Bank (PSUKB).
<http://kb.psu.ac.th/psukb/handle/2010/10146>